

En historisk Theodice

Af Ole Vind

Grundtvigs første verdenskrønike fra 1812 er gerne blevet læst med blikket rettet bagud mod ungdommens romantiske gennembrud og den sjælelige krise i slutningen af 1810, der førte til en kristelig vækkelse til gammeldags luthersk bibeltro. Her læses verdenskrøniken med blikket rettet fremad mod hele det senere forfatterskab. Det viser sig, at bogen fra 1812 i mange henseender foregriber Grundtvigs senere historiefilosofi – “there is seen the baby figure of the giant mass of things to come at large”.

En mærkelig Dommerbog

Med sin verdenskrønike fra 1812 slog Grundtvig ind på det spor, som skulle blive ledetråden i hele hans fremtidige forfatterskab: historiefilosofien. En genre, som blev født med den europæiske oplysningstid i sidste halvdel af 1700-tallet, og som fik sin storhedstid i 1800-tallet.¹

Det var Voltaire, der i 1765 først brugte udtrykket *Philosophie de l'histoire* som undertitel til et verdenshistorisk værk, men for den lutherske teolog Grundtvig blev det den tyske tradition, med navne som Lessing, Kant, Herder, Fichte, Schiller, Schelling, Novalis og Fr. Schlegel, der inspirerede ham til den livslange optagethed af verdenshistoriens største sammenhænge og mening.²

Han udgav fornyede verdenskrøniker i 1814 og 1817, men først i 1832 kom det historiefilosofiske hovedværk *Nordens Mythologi* og derefter *Haandbog i Verdens-Historien I-III* i 1833-56.³ Han gennemgik verdenshistorien for dronning Caroline Amalie og hendes hofdamer i foredrag på Amalienborg i 1842-44⁴ og havde gennem 1850'erne fortsat planer om fornyede verdenshistorier.⁵ I 1855 gennemgik han hele verdenshistorien i 12 foredrag i Danske Forening.⁶

Hertil kommer de kirkehistoriske værker, som udgør en vigtig og selvstændig, men fuldt integreret del af historiefilosofien,⁷ hvad der hører til det originaleste ved Grundtvigs afklarede syn. Ikke mindst set

¹ Vind, 45-56.

² Vind, 65-95 og passim.

³ *Nordens Mythologi* indeholder den historiefilosofiske programmerklæring for den ‘Universal-Historiske Vidskab’, der udfoldes bredt i *Haandbog i Verdens-Historien*. Se Vind, 97 ff. og passim.

⁴ Grundtvig, N. F. S. (1911), *Historiske Foredrag 1839-1844 i Udkast*, 136-196.

⁵ Jf. en række udkast i fasc. 373.

⁶ Fasc. 371. Det 12. og sidste foredrag optrykt i Vind, 595-602.

⁷ Vind, 43, 236-253 og passim.

i forhold til den tyske tradition hos fx Hegel, for hvem kirkehistorien i grunden var ophævet af og i filosofiens historie.

Lige så originale er Grundtvigs verdenshistorier på vers som *Krønike-Riim* i 1829 og den reviderede og forøgede udgave fra 1842. Heri skildrer historiske personer, folkeslag og steder sig selv i jeg-form ligesom kongerne i den gamle danske rimkrønike fra 1495. Og som en vældig slutsten, det godt tusind strofer lange digt *Havamaal* fra 1866,⁸ der følger verdenshistorien fra skabelsen til efter Dommедag. Ingen anden dansk forfatter har med blot tilnærmelsesvis samme flid og engagement søgt at oplyse hele menneskeslægtens historie.

Historiefilosofien udgør stammen i Grundtvigs vidt forgrenede værk. Men den første begyndelse med krøniken fra 1812 kom til at stå i skyggen af de senere mere modne og afklarede værker. Dertil bidrog også bogens dårlige ry lige fra udgivelsen, hvor man særligt hæftede sig ved de sidste sider med de berømte og berygtede angreb på endnu levende kulturpersonligheder – “en mærkelig Dommerbog”, med Holger Begtrup's ord (*US II*, 166)

Et smagløst smædeskraft blev bogen kaldt af andre. Man kan så i dag konstatere, at smagløsheden er sært kildrende, idet de groveste angreb stadig hører til det oftest citerede fra bogen – hvor beskeden en del heraf de end udgør.

Bogen er blevet læst som kilde til Grundtvigs sjælelige tilstand efter krisen i 1810. Psykiateren Hjalmar Helweg skrev således, at “Dele af Verdenskrøniken 1812 røber sig som Produkt af en Hjerne paa Overgangen mellem Sygdom og Sundhed” (Helweg 1918, 43).

Bogen kan dog også læses uafhængigt heraf som et litterært væk, og da kan man nøgternt finde, at der er tale om “en rig bog, med mange træffere og mange forbiere i det historiske, med et fantasifuldt opfattet billedunivers til illustration af historiens bevægelse og udvikling og med en underholdende og journalistisk prosaform” (Lundgreen-Nielsen 1980, 562).

Især er bogen dog blevet læst i lyset af krisen i 1810 og bruddet med ungdommens romantiske vækkelse. Man har hæftet sig ved den gennemgående luthersk-bibelske forkyndelse – og altså de grove for dømmelser af levende og døde.

Alle disse synsmåder kan have deres berettigelse. Jeg vil i stedet tage Grundtvig på ordet og betragte bogen som historiefilosofi – med Grundtvigs egne ord fra fortalen, hentet hos Tyge Rothe,⁹ “En historisk Theodice skulde da Bogen være efter min Hensigt og Ønske” (*US II*, 175), altså en påvisning af Guds mål og vilje bag alle verdenshistoriens omskiftelser,

⁸ Først trykt i 1930 i *PS IX*, 293-498.

⁹ Om Grundtvigs forhold til Rothe, *Vind*, 62-64.

“die wahrhafte Theodizee, die Rechtfertigung Gottes in der Geschichte” med Hegels klassiske formulering af historiefilosofiens formål (Hegel, 605).

Grundtvig nævner selv i fortalen, at det var mødet med Steffens i 1802, der gav ham et første glimt af “Ideen om Tidernes Sammenhæng og Kristus i deres Middelpunkt” (US II, 184), den ide, der livet igennem blev styrende for hans historiefilosofiske stræben. Det var jo også Steffens, der blev hans indgang til den nye tyske filosofi med læsning af blandt andre Goethe, Schiller, Schelling, Fichte, Lessing, Kant og Herder.

Når man har kunnet læse verdenskrøniken fra 1812 som udtryk for Grundtvigs brud med romantikken,¹⁰ så afspejler det et forenklet syn på den tyske romantik. Det er rigtigt, at Grundtvig i heftige vendinger bryder med den schellingske naturfilosofi, men romantikken er andet og mere end naturfilosofi.¹¹

Romantikken er i høj grad også historiefilosofi – “Ideen om Kristus i Tidernes Middelpunkt” – som Grundtvig på ingen måde gør op med i 1812. Tværtimod udgør den her og resten af hans liv et grundlag for al hans tænkning og digtning.

Det er værd at bemærke, at i Grundtvigs intense læsning frem til krisen i 1810 indgik en række historiske værker med tyngdepunkt i middelalderen, korstogenes tidsalder.¹² Den kristne middelalder var et hjerteblad for den historiefilosofiske romantik. Det gælder også for Grundtvig, hvad ikke mindst *Haandbog i Verdens-Historiens* centrale bind II om middelalderen fra 1836 vidner om.

Allerede i 1812 begejstredes han ved beretningen om korstogene til det hellige land. “Skarevis vandrede Pilegrimene til det hellige Land, og omendskøndt stundom Hyklere blandede sig med, var det dog sikkerlig tiest kun et angergivent Hjerte, som mægtede at drive Pilegrimen fra Hus og Hjem, med Stav i Haand og tit med nøgen Fod, ud paa de lange ukendte Veie” (US II, 228).

Samme mildhed i bedømmelsen af muligt hykleri udviste han som bekendt ikke over for 1700-tallets fromme pietister eller naturalister i Schellings ånd. De savnede åbenbart også det “religjøs-historiske Blik”, som han efterlyste hos de korstogshistorikere, han havde læst så intenst i 1810 (US II, 30).

Grundtvig ville ikke bare i 1812, men lige indtil sin død, hos såvel historikere som præster og litterater vække dette “religjøs-historiske Blik”.

¹⁰ Som fx C. I. Scharling (1947), *Grundtvig og Romantiken*, hvis konklusion 252 f. William Michelsen citerer og tilslutter sig i *Tilblivelsen af Grundtvigs historiesyn*, 186 f.

¹¹ Vind, 93 og 162-165.

¹² Jf. US II, 29 f. med bemærkninger fra efteråret 1810 i efterladte papirer.

Alle de centrale temaer fra det kommende forfatterskab slås an i 1812. Ved hele sin ungdommeligt provokerende, trodsigt-kåde form tegner *VK* 1812 med Nestors ord fra Shakespeares *Troilus og Cressida* “the baby figure of the giant mass of things to come”.¹³

Noah i Indien

Verdenskrøniken fra 1812 begynder, som alle Grundtvigs senere verdenshistorier, med verdens skabelse, syndefaldet, syndfloden, Babelstårnet og folkenes og tungemålenes adspredelse, alt nøje efter Første Mosebog. I 1812 får man dog en oplysning, som ikke findes i Bibelen:

Det synes rimeligt, at Noah selv, af Mishag over sine Ætmænds Vanart, har skilt sig fra den store Flok endnu før Taarnbygningen i Babel, og de overordentlige Kundskaber baade i guddommelige og menneskelige Ting, som fra ældgammel Tid ere i Skrift opbevarede hos Hinduerne, saavelsom disses fuldkomne Sprog, lade formode, at han har fæstet sin Bopæl i Indien (*US* II, 193).

Hinduernes rolle i Grundtvigs historiefilosofi dukker først op igen langt senere¹⁴ og kommer til fuld udfoldelse i det kirkehistoriske hovedværk fra 1854-55,¹⁵ *Christenhedens Syvstjerne*, hvor kirkehistorien følges gennem syv folkemenigheder, den jødiske, den græske, den latinske, den angelsaksiske, den lutherske, den nordiske – Grundtvigs egen – og endelig en kommende syvende og sidste menighed, der vil opstå blandt hinduer, ved Ganges’ bredder i Indien.¹⁶

Dette kirkehistoriske syn går tilbage til Grundtvigs intense bibel-læsning i 1810, herunder især Johannes’ Åbenbaring, som det fremgår af manuskriptet *Lidet om Jesu Kristi Aabenbaring ved Apostelen Johannes*.¹⁷ Her forstod han de syv engle, der sendes til syv menigheder, som “7 Reformatorer eller Redskaber i Guds Haand til at oplive den døende Tro paa Kristus og hans Ord” (*Grundtvig-Studier* 1956, 69), sendt med ca. 300 års mellemrum. Den femte reformator måtte være Luther, og den sjette, i Åbenbaringsbogen sendt til menigheden i Philadelphia, kunne ventes i Norden.

At den syvende menighed skulle komme blandt hinduerne, foregribes af, hvad Grundtvig i 1812 kaldte deres “fuldkomne Sprog”. Heri røber sig inspiration fra Schelling og Herder og ikke mindst fra Fr. Schlegel, hvis *Über die Sprache und Weisheit der Indier* fra 1808 blev banebrydende for

¹³ Shakespeare, *Troilus og Cressida*, I.3, v. 344-346.

¹⁴ I 1841 i digtet “Hyrde-Brevene”, *GSV* III, 387.

¹⁵ I let forøget bogform 1860.

¹⁶ Grundtvig 1860, 224 f.

¹⁷ Trykt i *Grundtvig-Studier* 1956, 64-74, og 1959, 99-102. Se også Vind, 243.

interessen for indisk filosofi og religion i Europa. Grundtvig købte straks i 1808 bogen, hvori han kunne læse, at “vielleicht ist keine Sprache, selbst die griechische nicht ausgenommen, so philosophisch klar und scharf bestimmt als die indische”, der er præget af “philosophischen Tiefsinn und ruhige Klarheit“ (Schlegel, 591).

At lade Noah slå sig ned i Indien *før* Babelstårnets bygning, og dermed før sprogforvirringen, betød, at det indiske sprog kunne være tættere på menneskehedens oprindelige, guddommeligt givne grundprog fra før Babel. Og det lå også i Grundtvigs syn, at med den syvende og sidste menighed ville kristendommen være nået tilbage til de oprindelige Paradislande inden Dommedag.¹⁸

Denne Noahs bosættelse i Indien nævnes dog ikke i Grundtvigs senere verdenshistorier, men den foregriber den centrale rolle, som Første Mosebog og ikke mindst kapitel 10-11 om Babelstårnet, folkenes og sprogenes adspredelse senere fik i Grundtvigs historiefilosofi som “etnisk skabelsesmyte”.¹⁹

Allerede i verdenskrøniken fra 1814²⁰ finder man en vidtløftig betragtning over Noah, sønnerne Sem, Kam og Jafet og deres efterkommere ud fra stamtavlerne i Første Mosebog. Samt en udredning af, hvordan det oprindelige, fuldkomne sprog efter Babel “bandedes, sønderreves og forvirredes paa underlige Maader” (Grundtvig 1814b, 46), dog sådan at Noah og Sem beholdt mere af grundsproget (45) og dermed forblev mere åndelige end de andre sønner. Kams og Jafets efterkommere – i Afrika og Europa – er henholdsvis legemlige og hjertelige af grundkarakter. Noah begravnes dog her i Mesopotamien (57 f.), mens Indien kun nævnes en passant (59 f.).

Folkenes etniske oprindelse blev et vedvarende tema i Grundtvigs historiefilosofi. “Paa Folkenes Herkomst bero deres aandelige Evner mest, ligesom deres legemlige Skikkelse, og hvor Slaver blive siddende ene, mærkes knap Aanden” (US II, 358), hedder det i 1812 med henblik på de slaviske folkeslag syd og øst for Østersøen. Grundtvig forklarer her, hvorfor de sjællandske bønder har været mere ufrie end de jyske. Jydernes styrke og mod skimtes i beretningen om kimbrerne og

Ved Kristendommens Indførelse bleve Trællene Livegne, mange af disse vare Slaver, og paa Øerne maatte de fleste findes; vist have og Vender siden nedsat sig adskillige Steder, og saaledes bliver det begribeligt, hvi Almuen paa Øerne blev Vordnede, medens Jyderne beholdt langt mere Frihed, thi Slaverne fattes Mod og Kraft og modnes seent til Myndighed (US II, 359).

¹⁸ Vind, 246 f.

¹⁹ Vind, 119, 166, 269 f., og 468 f.

²⁰ Heri skildres alene jødernes historie udførligt nøje efter Gamle Testamente. På de 552 sider når Grundtvig dog ikke længere end til udlændigheden i Babylon. Bogen kaldes første bind, men blev aldrig videreført.

I *Haandbog i Verdens-Historien* hedder det i 1843 helt tilsvarende, at “*Slaverne* fattes nu engang den Tydske og Nordiske *Dybsindighed*” (US VII, 413). Hos de slaviske folkeslag mangler jo også de dybsindige oldtidsmyter, som kendes fra grækere og nordboer.

Grundtvigs etniske spekulationer krones i 1832 af den afklarede historiefilosofis bærende ide om de fire hovedfolk²¹ i verdenshistorien, jøder, grækere, romere og nordboer, som Forsynet har udvalgt til at virkeliggøre sin plan for menneskehedens udvikling og fremskridt mod et gyldenår på jorden – før Dommedag.

Noahs udflugt til Indien i 1812 står som et særegent forvarsel om Grundtvigs historiefilosofis livslange bundethed til Bibelen, til den etniske skabelsesmyte og til forståelsen af sproget som det gudbilledlige i mennesket – og så røber udflugten inspirationen fra tysk tænkning, herunder den Herder, der havde skrevet om de indiske forestillinger som “die erste Dämmerung einer reinern Sittenlehre, der erste Kindestraum einer Weltumfassenden Wahrheit” (Herder, 450).

Philadelphia i Norden

Trods de mange hårde domme over tidens ugudelighed afsluttes verdenskrøniken fra 1812 ikke i en luthersk-pessimistisk dommedagsforventning, men med en optimistisk profeti om en åndelig genfødsel og en fornyet kristendom i Norden. Oehlenschläger og Grundtvig selv havde jo netop genvakt mindet om den nordiske oldtid med dens asetro og kraftige bedrifter til et spejl for samtiden. “Krønikens og Skjaldskabets Billede af Hedenold” (US II, 389) bliver et varsel om, at i kristendommens navn kan folket genfødes til “ædelt Sindelag og mandig Idræt”(388).

Grundtvig knytter imidlertid ikke, som man måske kunne vente, dette håb til kirken, men helt i oplysningstidens ånd til det kommende universitet i Norge, som Frederik VI netop i 1811 havde grundlagt i Christiania, men som først i 1813 begyndte sin virksomhed. Her skal

Bjergluften vel rense Nordens Lunger, Høitidssange skal som Hjertets Røgoffer stige mod Himlen, Røster skal udgaa mod Syden og Vesten at forkynde som en Fjeldtorden Fordærvelse i Synden, men sødelig Fred i Evangelio; kraftig, men ydmyg skal Aanden røre sig i Kroppens Lemmer som i Tankekredsen (US II, 389).

Profetien om en åndelig og kristelig reformation, udgået fra Norden og af verdenshistorisk betydning, har rod i Grundtvigs ovenfor nævnte tolkning af Johannes’ Åbenbaring, hvorefter den sjette reformator, i Åbenbaringsbogen sendt til menigheden i Philadelphia, nu måtte ventes i Norden – om ikke Grundtvig selv, så en efterfølger.

²¹ Vind, 133 f.

Profetien dukker snart efter op igen i *Roskilde-Riim* 1814, hvor det direkte hedder, “Skal du, Christiania! / Kaldes Philadelphia”, dog med den tilføjelse, at søstrene Roskilde og København “ingenlunde / Hendes Kaar og Krands misunde! / Søstrene tilvisse kiære / *Philadelphia* maa være” (*US* II, 606).

Det nye Kongelige Frederiks Universitet skal virke for åndens rørelser i “Tankekredsen”, altså for videnskab og oplysning. Denne profeti fra 1812 foregriber Grundtvigs senere afklarede håb om en åndelig genfødsel af Norden og herfra af hele verden, i kristendommens såvel som i oplysningens og en ny, ægte nordisk videnskabeligheds navn. Som det hedder i *Nordens Mythologi* i 1832:

Jeg paastaar endelig, at naar Man betragter Aandens Verden med *Nordiske Øine* i *Christendommens Lys*, da faaar Man Begreb om en *Universal-Historisk* Udvikling, Kunst og Vidskab, der omfatter hele *Menneske-Livet*, med alle dets Kræfter, Vilkaar og Virkninger, frigiør, styrker og forlyster Alt hvad der staaer i Pagt med *Enkelt-Mandens, Folkenes* og hele *Menneske-Slægtens* timelige Velfærd, og maa nødvendig lede til den fuldkomneste Forklaring af Livet, der paa Jorden er muelig. Denne *Græsk-Nordiske* eller *Ny-Danske* Livs-Udvikling og Aands-Dannelse er det, som giver Nordens Myther, hvori Spiren dertil var nedlagt, universal-historisk Vigtighed, og især for os et uskatteerligt Værd, og det er den Vidskab jeg ønskede her at give et Omrids af (*US* V, 397).

I 1812 knyttedes profetien til det nye universitet i Christiania. Der går imidlertid en om ikke lige, så dog tydelig linje til den afklarede historiefilosofis kulmination i skriftet *Om Nordens videnskabelige Forening* fra 1839 med ideen til et nyt, fællesnordisk universitet i Göteborg.²² Ud fra sit historiefilosofiske syn fra 1832 på de nordiske myter som ‘universal-prophetiske’ (*US* V, 391)²³ fandt Grundtvig i myterne om Heimdal en profeti om Nordens kald til ægte historisk videnskabelighed med front mod de gamle, romersk-latinske universitetstraditioner.

Den nordiske mytologi, asalæren, som kom til at spille så central en rolle i Grundtvigs senere historiefilosofi, er ganske nedtonet i verdenskrøniken fra 1812. Det betyder dog ikke, at han har taget afstand fra sine tidlige romantisk inspirerede syner i “Om Asalæren” fra 1807 og *Nordens Mythologi* 1808. Asalæren betød for Grundtvig – fra 1807 og livet ud – en oprindelig, guddommeligt inspireret lære, som kun set i kristendommens lys afslører sin højeste betydning. Men det var først i 1832, at det lykkedes Grundtvig ret at bestemme forholdet mellem den nordiske mytologi og kristendommens lys. Da kunne han igen som i 1808 sige: “Høje Odin! Hvide Krist! / Slettet ud er Eders Tvist” (*US* I, 233).

²² Vind, 196-203.

²³ Se også Vind, 181-187.

I verdenskrøniken fra 1812 hedder det om nordboerne før kristendommens komme blot, at de havde styrke og mod og en tro, “som i mange Dele var sandere end de fleste Hedningers, fordi de troligere havde bevaret Stammefædrenes Sagn” (US II, 221). Det er samme dom, som fældes i *Nordens Mythologi* i 1832, hvor nordboerne kaldes “de ædleste Hedninger, Solen har beskinnet” (US V, 586).

Skønt Grundtvig snart forlod profetien fra 1812 om Christiania som det nye Philadelphia, fastholdt han sit syn på Johannes’ Åbenbaring som ægte profetisk åbenbaring af den kristne menigheds fremtidsudsigter. Derom vidner jo ikke mindst *Christenhedens Syvstjerne*, hvor den syvende menighed skal opstå i Indien.

Når han i 1812 talte om, at nordboernes tro var “sandere end de fleste Hedningers”, så havde han nok netop hinduerne i tankerne. Allerede i et manuskript, formentlig fra efteråret 1810, skrev han, at “jeg endnu anseer Nordens Gudelære for at indeholde langt Mere af Menneskeslægtens ældste Begreber om det Guddommelige og altsaa af Sandheden end den grædske, og at ingen, uden maaske den indiske, heri overgaar den”.²⁴

Tankens understrømme

Siden mødet med Steffens i 1802 havde Grundtvig læst og modtaget afgørende impulser fra de tyske digtere og tænkere som Goethe, Schiller, Schelling, Fichte, Lessing, Kant, Herder, Novalis og Fr. Schlegel. De er alle omtalt i verdenskrøniken fra 1812, hvor de også alle dømmes som frafaldne og ikke-kristne ud fra Grundtvigs ortodokse bibeltro med forsoningen i Kristus som altafgørende.

Nok så påfaldende er det imidlertid, at de alligevel karakteriseres på nænsom og ofte ganske positiv vis – ikke mindst sammenlignet med omtalen af oplysningstidens franske og engelske tænkere.

Om Lessing hedder det, at han “var en Mand med et særdeles skarpt Syn, den franske Tomhed bag Glimmersløret blev ham ikke forborgen” (326). Og efter et indgående og solidarisk referat af Kants tanker hedder det, at den blotte anelse om, hvordan det var gået, “dersom Aanden i de nordlige Lande ei før det franske Uveir var kommet til at sysle alvorlig med sig selv, maa lære os at grue, og takke Gud, at han gav os en Kant” (333).

Goethe var det “mest opvakte Hoved, Tydskland i mere end to Aarhundreder fostrede. I sin Gøts med Jernhaanden reiste han Riddertiden et prægtigt Mindesmærke” (327). Schiller havde i grunden “et kærligt og gudeligt Hjerte” og nok fulgte han ikke Grundtvigs Kristustro, men det er “hans Eftermæle, at han ærlig stred mod det Usle og Syndige, og knælede

²⁴ Fasc. 386.77, 231. Trykt i Lundgreen-Nielsen 1965, 181.

for Gud, og bevarede en i hans Tid sielden, vel desværre indskrænket men uskræmtet Ærbødighed for Kristendommen og de hellige Skrifter” (328).

Herder kaldes “en i mange Maader herlig Mand”, der bidrog til at holde de hellige skrifter i frisk minde. Og i “Kronikens Betragtning stode Herder og Schiller hardtad jevnside, dog saae Herder dybest, og under megen Modsigelse udgik fra dem en Synsmaade for de svundne Tider, som maa tilintetgøre det usle Spil med Tilfælde og smaa Aarsager til de største Begivenheder, i det Guddommens Finger aabenbares” (329 f.). Det er præcis denne profeti, Grundtvig endelig selv indløste med sin historiefilosofi i 1832!

Om Fichte hedder det, “at han efterhaanden kom Kristendom, altsaa Sandheden nær. Faa har, saa klart som han, gennemskuet Tidsalderens Vanart, det harmede ham at se Kants strænge Dydslære forvansket, Egennytten gjort til Grundsætning, et Skillerum opreist mellem Gud og Mennesket, og den tørre Forstand istedenfor Kærligheden gjort til Dydens Kilde” (351). Fichte var den, Grundtvig altid følte sig hjerteligst forbundet med, og den, der næst efter Herder fik størst betydning for hans egen historiefilosofi.²⁵

Kun Schelling får som naturfilosofiens hovedmand ikke mange pæne ord med på vejen – skønt han jo er den, der gennem Steffens vakte Grundtvigs hele historiefilosofiske stræben til live med “Ideen om Tidernes Sammenhæng og Kristus i deres Middelpunkt”.²⁶ Dog hedder det, at naturfilosofien har udrettet meget godt med sin fremhævelse af det poetiske i mennesket over for tidens “Alt opløsende Forstandsbrug, der stræbte at udslutte alle det Guddommelige Spor” (353).

I *Nordens Mythologi* fra 1832 blev det til, at naturfilosofien var et “glimrende”²⁷ Forsøg paa at forbinde Phantasien med Forstanden, og saaledes frembringe en levende, fremskridende, og Livet virkelig forklarende, Videnskabelighed” (US V, 441), hvad der i 1832 netop ses som Nordens videnskabelige kald.

Om digteren Novalis hedder det i 1812, at “mange herlige Toner klang dog fra de overspændte Streng”, og lidt senere, “hvo der ei fælder en Taare ved hans Kiste, kiender ham ikke, eller kiender ikke Kiærlighed” (Grundtvig 1815, 196). Langt senere, i *Haandbog i Verdens-Historiens* bind III fra 1843, hedder det, at “ligesom Tydsklands Middeldalder lærde Novalis, at ‘Historie-Skriveren burde ogsaa være Digter,’ saaledes lægger hans genialske men forvovne og forvirrede Livs-Anskuelse os ret paa Hjerte, at Digteren skulde ogsaa være Historiker” (US VII, 434).

²⁵ Vind, 87-90 og 114-124.

²⁶ US II, 184, hvor kun Steffens nævnes.

²⁷ ‘Glimrende’ er dog hos Grundtvig nok så tvetydigt: ofte brugt om det falsk skinrende.

Det blev jo netop Grundtvigs livslange bestræbelse at forene poesi og historie, i digte, sange og salmer, i 'historisk-poetiske' tolkninger og endelig i de monumentale kirkehistoriske og verdenshistoriske digte: *Christenhedens Syvstjerne* fra 1854-55 og *Havamaal* fra 1866.

Novalis' nære ven Fr. Schlegel, fra hvem Grundtvig havde betragtningen om det indiske sprogs fuldkommenhed, omtales i 1812 for sine nylige forelæsninger over den nyere historie,²⁸ hvor "Naturfilosofiens gode og slette Sider kommer tilsyne" (*US* II, 354). At det er de gode sider, der fik særlig betydning for Grundtvig, er dog klart nok. Schlegel nævnes allerede i fortalen i 1812, hvor han takkes: "Een Ting har jeg dog denne klarøiede, men i Pantheismen hildede Mand at takke for, thi han vakte min Opmærksomhed paa Grundforskellen mellem Lutheraner og Kalvinister" (185). Denne grundforskel spiller en rolle i fremstillingen i 1812, men kommer i endnu højere grad i spil med *Haandbog i Verdens-Historiens* bind III fra 1843, som det kort skal omtales i næste afsnit.

Grundtvig bevarede for altid et varmt minde om Schlegel trods hans beklagelige konvertering til katolicismen; han var "den eneste genialske Universal-Historiker, der i Tydskland udsprang af den Natur-Philosophiske Giæring".²⁹ Men Grundtvigs forhold til de tyske filosoffer forblev tvetydigt, præget af hans modvilje mod direkte at anerkende læremestre – men samtidig af modtagelighed for den åndelige kraft i deres tanker.

De tyske filosoffer blev for Grundtvig åndelige sparringspartnere for livet, idet dog, med Edv. Lehmanns ord, Grundtvig gerne var "den uvilligt modtagende, men med den rummelige underbund i sjælen. Hvad der ikke når til hans bevidsthed, synker dog ned i underbevidstheden og ligger der for at bie på sin time" (Lehmann 1929, 37).

Inspirationen fra de tyske tænkere var til stadighed levende som tankens understrømme, der lige indtil Grundtvigs død igen og igen dukker op til overfladen i fornyet eftertanke og til inspiration.³⁰ Og med Vilh. Grønbechs ord: "ofte foregår denne berigelse under protest; mens hans sjæl i hemmelighed indsuger og forarbejder tankerne, raser hans vågne jeg mod disse tåbelige og ukristelige lærdomme" (Grønbech, 193).

I 1832 havde han forsonet sig med de tyske filosoffer som naturalister med ånd (jf. *US* V, 435), hvad der dog ikke er sket gennem nogen pludselig omvendelse eller opgør,³¹ men er resultatet af en årelang udvikling og en stadig indre dialog med de tyske filosoffer. En milepæl på vejen

²⁸ Schlegel, Friedrich, *Über die neuere Geschichte*. Wien 1811.

²⁹ Fasc. 228 a X fra begyndelsen af 1830'erne, Vind, 94.

³⁰ Oversigt over Grundtvigs omtale af de tyske filosoffer: Vind, 609-614.

³¹ Hvad der er hovedtesen i Thaning, Kaj: *Menneske først – Grundtvigs opgør med sig selv* I-III fra 1963. Tesen holder ikke, se Vind 28 ff. og passim.

markeres i et bemærkelsesværdigt manuskript fra 1825,³² præget af en kamplysten, men også optimistisk tone:

Midt under den franskengelske Naturalismes seierrige Indtog i den Tydske Kirke løftede sig nemlig tre besynderlige [*dvs. særegne*] Stemmer, hvoraf vel kun den Ene var kirkelig, men at de alle tre var *folkelige*, viste den Opmærksomhed, hvormed man lyttede, og at de havde *Kraft*, beviste allerede Kiækheden, hvormed de trodsede den herskende Tone. Det var nemlig *Herder*, *Goethe* og *Schiller*, som lærte Tydskerne og os, at Engellænderne havde gjort Oprør mod deres egen Aand, Franskmandene aldrig havt nogen, der er værd at nævne, og Tydskerne, desværre, glemte og miskiendt Deres; (Vind, 582)

Grundtvig så nu i 1825 disse tre stemmer som begyndelsen til den “nytydske Skole” og dermed også til Oehlenschlägers og sin egen vækkelse³³ – den vækkelse, der afslutter verdenskrøniken fra 1812 som optakt til håbet for universitetet i Christiania. Dermed er i 1825 det håb ved at gå i opfyldelse, som han i 1812 knyttede til “det nordlige Europa”, hvor der “maatte løfte sig en Dæmning mod den rivende Syndens og Vantroens Strøm, hvis den ei skulde nedskylle Alt i en bundløs Afgrund” (*US II*, 291).

At Grundtvig i sin afklarede historiefilosofi fra 1832 adskilte tro og anskuelse – Kristustro og ‘mosaisk-kristelig anskuelse’ – betød dog ikke, at han nu selv kunne følge de tyske naturalister med ånd. Han forlangte ikke længere, som i 1812, troen på forsoningen alene i Kristus, men med den mosaisk-kristelige anskuelse fastholdt han det bibelfundamentalistiske³⁴ syn med den jødiske Første Mosebog og den kristne Åbenbaringsbog som historiefilosofiens to bærende piller. Alene derved satte han sig uden for samtidens historiefilosofiske hovedstrømninger.

Den gloende Ovn

Det er ofte bemærket, at i verdenskrøniken fra 1812 fylder det seneste århundrede frem til Grundtvigs egen tid uforholdsvis meget, især medregnet de mere end 50 siders “Rettelser og Anmærkninger” bag i bogen. Det samme var tilfældet i verdenskrøniken fra 1817, der dog bar undertitlen “fornemmelig i det Lutherske Tidsrum”. Denne disponering er imidlertid ikke slet så skæv, som det kan synes, da Grundtvig jo ikke ville skrive lærebøger i verdenshistorie med en blot kronologisk gennemgang af begivenhederne. I 1812 lød undertitlen “i Sammenhæng”, idet

³² Fasc. 109 IV (1825). “Om Krig og Fred i Christenheden”, trykt i Vind, 570-591.

³³ Vind, 589.

³⁴ Om min brug af ordet fundamentalisme, se Vind 208 f.

Grundtvig ville skrive historiefilosofi, 'en historisk Theodice' ud fra ideen om "Tidernes Sammenhæng og Kristus i deres Middelpunkt".

Historieskrivning kan godt give mening også begrænset til fjerne perioder. Men hvis historiefilosofi skal give mening, så må nutiden nødvendigvis ikke bare indgå, men være afgørende for den endelige konklusion. I verdenskrøniken fra 1817 konstaterede Grundtvig, at Herder i sit historiefilosofiske hovedværk, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* I-IV fra 1784-91, ikke kom længere end til middelalderens slutning og dermed til "Skuldrene af det historiske Menneske, og syndes at glemme, det er *Hovedet*, der ene kan gøre Sagen klar, Tidsrummet fra Videnskabeligheds Gjenfødelse³⁵ til Nu, det Eneste, der *egenlig* kan være Gjenstand for historisk *Vidskab*" (Grundtvig 1817, 548 f., *US* III, 679).

Grundtvig fortsatte i 1817 med at lægge en historiefilosofisk afstand til oldtids- og middelalderhistorie til fordel for den nye tid, for

af Oldtiden og Middelalderen kan en Mand der har Mod og Vid gjøre omtrent hvad han vil; thi deels ere de sandelige Begivenheder, der maae finde sig i Meget, her det meest fremtrædende, deels er Historien ufuldstændig, saa der er Rum til Gjætninger, og endelig kan man nægte eller forklare allegorisk hvad man ikke kan komme anderledes til Rette med. I den ny Tid derimod, fra Korstogene, og især fra Reformationen af, *vender Bladet sig*, de sandelige Begivenheder udspringe klarlig af den indvortes Kilde, Historien er i alt Vigtigt sikker og fuldstændig, Gangen lader sig ikke forandre, Begivenheder ikke nægte eller gjøre til Digting, som fiendtlige Hære holde Kræfterne Slag, som af Skriverens Pen see vi Krøniken udvikle sig, og her er Ilden som Ideerne om Menneskeslægten skal gaae igjennem for at bevise deres Byrd, her er den gloende Ovn hvori man kastede *Bibelen*, fordi den ei vilde hylde *Babels* Afgud, og her skal det sees, om den kan gaae Heden igjennem, om det var den, eller Bødlerne der brændte sig; (549 f., *US* III, 679 med lidt ændret tegnsætning)

Disse linjer kan jo begrunde disponeringen af verdenskrønikerne fra 1812 og 1817. Og man kunne jo så forvente, at med den afklarede historiefilosofi fra 1832 ville Grundtvigs *Haandbog i Verdens-Historien* nå frem til 1700-tallet og dermed oplysningstiden, ilden og 'den gloende Ovn'. Det gik imidlertid Grundtvig på samme måde som Herder. Han nåede med bogens tredje bind ikke længere end til slutningen af det 17. århundrede. Han forsøgte derefter flere gange³⁶ at skrive en fortsættelse om 1700-tallet, men opgav.

³⁵ I sin indledning om Universal-Historisk Vidskab i *Nordens Mythologi* fra 1832 starter Grundtvig netop med at minde om, at der er gået femhundrede år siden Dantes dage og videnskabernes genfødelse (*US* V, 394).

³⁶ Fasc. 229 rummer længere udkast fra 1845-46 til en fortsættelse under titlen *Det Attende Aarhundrede* eller *Naturalismen, Engeland og Napoleon*. Jf. Vind, 389ff.

Det korte *Tillæg. Det attende og nittende Aarhundrede. (1715-1866)*, der udkom med 2. udgave af tredje bind i 1869 (*US VII*, 695-704), rummer blot en summarisk, hovedsagelig statshistorisk oversigt uden omtale af ‘den gloende Ovn’. Noget tilsvarende gælder *Mands Minde* foredragene i 1838, hvor han tog udgangspunkt i 1788 og rask sprang hen over oplysningstidens ild.

Hvorfor det ikke lykkedes efter 1832 – som i 1812 og 1817 – at føre verdenshistoriens store sammenhæng frem til nutiden, hænger sammen med flere forhold, der vanskeliggjorde forsøgene herpå. Som antydet i citatet ovenfor stillede den nye tid efter Reformationen helt andre krav til historikeren end oldtids- og middelalderhistorien. Ja, efter Grundtvigs syn fra 1832 betød oldtidens historie i høj grad statshistorie, middelalderens historie kirkehistorie og den nye tids historie *skolehistorie*, oplysningens og videnskabelighedens egen historie, udsprunget af “den indvortes Kilde” – i dag ville vi vel sige idehistorie.

I et foredrag fra 1840 om ‘Nyaarstidens Historie’ hedder det, at

i alle tre Tidsrum var der Kirke, Stat og Skole, men i Oldtiden skabtes Kirke og Skole naturlig efter Staten, i Middelalderen Stat og Skole efter Kirken, i Nyaarstiden Kirke og Stat efter Skolen. – Det gælder derfor om en Oplysning, der sætter Kirke og Stat paa deres rette Grund og i deres rette Forhold til Mennesket (Grundtvig 1911, 222 f.).

I denne dristige formulering – oplysningstiden værdig, ligesom Grundtvigs afsluttende profeti fra 1812 om den åndelige genfødsel i Norden udgået fra et universitet! – ligger jo også, at verdenskrønikerne fra 1812 og 1817 i en vis forstand var misfostre, idet deres omfangsrige gennemgang af den nye tids åndshistorie i grunden hørte til i en ny skolehistorie og ikke i en udvidet stats- og kirkehistorie.

Grundtvig skrev gentagne stats- og kirkehistorier – men han skrev aldrig den skolehistorie, som han selv efterlyste i 1840, og som havde været den egentlige fuldendelse af *Haandbog i Verdens-Historien*. Men han fik dog i 1839 udgivet en sådan skolehistories profetiske konklusion: *Om Nordens videnskabelige Forening* med ideen til det fællesnordiske universitet i Göteborg.

Flere forhold gjorde det svært at skrive en ‘skolehistorie’, hvor oplysningstidens ild og ‘den gloende ovn’ måtte spille en hovedrolle. I 1812 og 1817 havde Grundtvig i kraftige vendinger fordømt den franske og engelske åndløse oplysning og ugudelighed og – som nævnt inspireret af Fr. Schlegel – beskrevet calvinisternes “kolde Forstandighed” og “jordiske Frihedssind” (*US II*, 255) og den typisk calviniske “Stræben efter Selvraadighed som de kaldte borgerlig og kirkelig Frihed” (Grundtvig 1817, 149). Dette understregede jo kun behovet for en åndelig genfødsel udgået fra det lutherske Tyskland og Norden.

I Grundtvigs historiefilosofi fra 1832 indgik imidlertid en ny og anderledes vurdering af “jordisk Frihedssind” og “borgerlig og kirkelig Frihed”. Han havde nu fået øjnene op for, at man i England havde taget de første vigtige skridt på vejen mod en ægte, menneskelig og borgerlig frihed, som hørte den nye tid til. Denne frihed havde altså udviklet sig på calvinsk grund, mens spirerne til den højeste oplysning og videnskabelighed, i ægte kristelig ånd, havde udviklet sig på luthersk grund. Det betød en vedvarende spænding i Grundtvigs syn mellem frihed og ånd,³⁷ der gjorde det svært at finde den rette balance og sammenhæng i verdenshistorien gennem 1700-tallet.

Det allerømmeste punkt i en ny ‘skolehistorie’ gjaldt dog oplysningstidens undergravning af Bibelens troværdighed gennem historisk-filologiske studier – udviklet på tysk, luthersk grund! Den, der først kastede Bibelen i ‘den gloende ovn’, var Lessing, som Grundtvig i 1812 omtalte allerførst blandt de nye tyske filosoffer, og som han i 1817 gav den bredeste og mest omhyggelige behandling af dem alle.³⁸

Lessing havde rejst den protestantiske religionsfilosofis grundspørgsmål om kristendommens forhold til historien.³⁹ Grundtvig mente selv at have fundet svaret med sin ‘mageløse opdagelse’ fra 1825, der søgte bag om skriften til trosbekendelsens ord i menigheden.⁴⁰ Allerede Søren Kierkegaard så dog det uholdbare i at gøre mundtlige ord mere troværdige og hævet over historiens omskiftelser end skrift.

Kierkegaards filosofiske hovedværk, *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* fra 1846, er ét langt svar på samme lessingske spørgsmål, som udfordrede Grundtvig: “Kan der gives et historisk Udgangspunkt for en evig Bevidsthed; hvorledes kan et saadant interessere mere end historisk; kan man bygge en evig Salighed paa en historisk Viden?” (Kierkegaard 1962, bind 9, 18). Grundtvig gav dog ikke meget for Kierkegaards svar og hele tænkning, som han fandt antikristelig og åndløs, en “Synd til Døden”.⁴¹

Enige var Grundtvig og Kierkegaard om, at det var Lessing, der havde kastet Bibelen i ‘den gloende ovn’ – oplysningstidens historisk-filologiske forskning, der måtte relativere og dermed undergrave alle absolutte sandheder også i Bibelen. De søgte begge at redde kristendommen gennem ovenns hede. Grundtvig lige siden 1812 ved at knytte kristendommen så tæt som muligt til historien gennem sine historiske

³⁷ Jf. kapitlet “Calvin contra Luther” i Vind, 380-389 samt 458.

³⁸ Grundtvig 1817, 500-501 om *Wolfenbüttel-fragmenterne* fra 1774-78 og 519-31 med en bredere omtale.

³⁹ Vind, 210 ff.

⁴⁰ Et svar, der faktisk er foregrebet af netop Lessing, se Vind 214-220.

⁴¹ Vind, 490 f.

teodiceer, siden 1825 suppleret med tilliden til trosbekendelsens ord som mundtligt forplantet gennem historien fra Kristus selv. Kierkegaard stik modsat ved at ignorere historien og gøre op med enhver form for historiefilosofi, herunder Grundtvigs og Hegels beslægtede teodiceer – for så blot at postulere kristendommens absolutte sandhed i al sin absurditet og paradoksalitet.

Kierkegaard kan have ret i, at Grundtvigs svar på Lessings spørgsmål er uholdbare – men Kierkegaards eget svar var et ikke-svar. Han flygtede fra heden i ‘den gloende ovn’ ved at vende ryggen til historien, mens Grundtvig vovede sig ind på historiens kamplads med “Ilden som Ideerne om Menneskeslægten skal gaae igjennem for at bevise deres Byrd”.

Luthertolkningen i 1812-krøniken

Af Anders Holm

Grundtvigs syn på Luthers betydning i *Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng* svarer på flere måder til det billede, man kan finde senere i forfatterskabet. Det gælder især Grundtvigs overbevisning om reformatorens enestående betydning i historien. Alligevel er portrættet tydeligt bestemt af Grundtvigs verdensbillede i 1812. Det gælder ikke mindst en anderledes vurdering af brugbarheden af Luthers syn på Bibelen, end man finder efter 1825. Grundtvig var dog ikke dermed vendt tilbage til barndomsmiljøernes ældre oplysningsteologi eller en klassisk ortodoksluthersk position, som det af og til er blevet hævdet. Portrættering af Luther må i stedet anskues som en del af en kompliceret og original sammentænkning af forsynsteologi og universalhistorie, der ser reformationen og især Luthers indsats med og fortolkning af Bibelen som det foreløbigt mest vellykkede udtryk for Guds vilje med kristendommen i historien.

Baggrunden for Luthertolkningen i VK 1812

Før 1810

For at forstå billedet af Luther og lutherdommen i VK 1812 må man gøre sig klart, at den 29-årige Grundtvig befandt sig i et samfund, der var meget forskelligt fra nutidens. Ca. 90 % af befolkningen var bønder, og skønt nye tider var på vej, domineredes enevoldsstaten stadig af en luthersk konfessionskultur¹ med tæt sammenhæng mellem borgerrettigheder,

¹ Begrebet “Konfessionskultur” er inden for nyere tysk kirkehistorisk forskning især blevet udviklet af Olaf Blaschke og Thomas Kaufmann. Udtrykket er en samlebetegnelse for den kulturdannelse, der fandt sted i århundrederne efter reforma-